

İlkay ŞAHİN (*)

METODOLOJİK BİR ANALİZ: KIZILBAŞ-ALEVİLİK YAZINININ TEOLOJİK ORİJİN ARAYIŞI

öz

Bu makale, kavramsal ve kuramsal yaklaşımların Alevilik yazın alanında yarattığı metodolojik sonuçlarını ele almak amacıyla Alevilik yazın alanının temel kavramlarının kuramsal temellerini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Kızılbaş-Alevi grupları tanımlamak üzere 1900'lerde Alevi yazın alanına uyarlanan heresi, heterodoksi, sekt ve senkretik kavramları, Kızılbaş-Alevi grupların doktrinel kaynaklarını aramayı hedefleyen analojik bir eğilime bağlı olarak teolojik bir modeli teşekkül ettirmiştir. Heresi, heterodoksi, sekt ve senkretik kavramlarının teolojik orijin arayışı eğilimiyle bir araya gelişi ise ampirik ve epistemik gerçeklik arasında teşekkül eden devamsızlığın bir sonucu olmak üzere anonim ve melez bir kavramsal içerik ile metodolojik bir yadsıma sorununu beraberinde getirmiştir. Bu metodolojik eğilimin bir sonucu olmak üzere Kızılbaş-Alevi gruplar, Alevilik yazın alanında sosyal bir fenomen olmaktan daha ziyade teolojik bir konu haline gelmiştir.

anahtar kelimeler

Kızılbaş-Alevi, Teolojik orijin, Metodoloji.

abstract

A Methodological Analysis: The Theory of the Theological Origin in the Literature of Alevism

This article aims to analyze theoretical framework of the main concepts for the literature of Alevism in order to examine methodological consequences of conceptual and theoretical approaches in the literature of Alevism. The concepts of heresy, heterodoxy, sect and syncretism, which have been adapted to the literature of Alevism in about 1900 to describe Qizilbash-Alevi groups in Anatolia, construct a theological model depending on analogical perspective that aims to find a doctrinal origin for Qizilbash-Alevism. The combination of the concept of heresy, heterodoxy, sect and sycretic with the tendency of the theological origin brings about anonym and hybrid conceptual meaning and controversial methodological consequences as a result of the gap constructed between empiric and epistemic reality. As a consequence of this methodological tendency, the Qizilbash-Alevi groups became a theological issue rather than a social phenomenon.

keywords

Qizilbash-Alevi, Theological Origin, Methodology

Giriş

Kavramlar, sosyal bilimlerin analiz araçları olup bir yandan incelenen sosyal gerçekliği özgün haliyle yansıtan, diğer yandan da kuramsal bir gelenekle kurulan ünsiyeti aynı anda temsil eden anlamsal kodları bünyelerinde barındırmaktadır. Bu bakımdan kavramlar, sosyal bilimlerin, kuramsal ve metodolojik parametrelerle belli bir fenomen alanına dair oluşturduğu güvenilir ve düzenli bilgi birikiminin muhafaza edildiği süreçsel hafızasının uzlaşmış ve kolektif dilidir. Sosyal bilimlerin süreçsel hafızasının uzlaşmış dili olmaları durumu, sosyokültürel fenomenlerin özgün doğasının formüle edilmesinde kullanılan kuramsal ve metodolojik eğilimlere dayalı olarak şekillenmektedir. Sosyokültürel fenomenlerin özgün karakterini karşılayan anlamsal kodlar, metodolojik ve kuramsal eğilimler vasıtasıyla kavramlara dönüşmektedir. Metodolojik ve kuramsal uzlaşmışlığa dayalı ortak bir hafızanın dili olmaları durumu ise kavramları sosyokültürel fenomenlerin açıklanması ve anlaşılmasında bir analiz aracı haline getirmektedir. Bir yandan sosyokültürel fenomenlerin soyutlama yoluyla kurulmuş anlamsal bir modeli, diğer yandan da sosyokültürel fenomenlerin analizi için bir model olarak karşımıza çıkan kavramlar, toplumsal olguları özgün

varoluşsal konumları bağlamında anlamlandırılan kuramsal ve metodolojik bir hafızanın temel karakterlerini analiz etmek için de epistemik bir analiz aracı olma işlevini görmektedir.

Birbirinin izdüşümü epistemik ve ampirik bir bağlamı aynı anda karşılayan kavramların, sosyokültürel fenomenin ontolojik duruşunu temsil eden öznelleştirilmiş kuramsal eğilimlerden ayrıştırılışı ise anlamın anonimleşmesi ve melezeleşmesi sorununu beraberinde getirmektedir. Başka bir deyişle, anlamın, toplumsal fenomenlerin özgün sosyokültürel bağlamlarının öznelleştirilişini temsil eden kuramlaştırma girişimleri çerçevesinde sosyal bilimlerin ortak hafızasına aktarılmasında yaşanan güçlükler, metodolojik bir yadsıma sorununu beraberinde getirmektedir. Bahsi geçen metodolojik yadsıma, sosyokültürel bağlam ile kuramsal bağlamın arasını perdelemekte, toplumsal fenomenlerin mevcut ontolojik ve/ya epistemik duruşlarının akademik yazında silikleşmesi sonucunu üretmektedir. Öznelleştirme sorunu, sosyokültürel bağlamı işaret eden anlamsal referansların anonimleşmesi ve kuramsal paradigmanın referanslarının melezeleşmesi şeklinde kavramlarda cisimleşmektedir. Kavramsal melezeleşme ve anonimleşme ise ideolojik referansların araç içine alındığı bir metodolojik eğilimin yerini ideolojik referansların tırnak içine alınarak kavramsal içerikte paketlenildiği epistemik bir sonucu üretebilmektedir. Kaygan bir metodolojik zemin nedeniyle farklı ideolojik referanslarla ilişkilendirilen kavramlar, birer jargona dönüşebilmektedir. Jargon ise sadece kullanıcıysınca bilinen, kimi zaman ideolojik referanslarla yüklü özel bir sembolik dili yaratabilmektedir.

Melezeleşme ve anonimleşme, farklı bir sosyokültürel bağlamı temsil eden kavramların kuramsal bir öznelleştirme eşlik etmeksizin, doğrudan analogiler vasıtasıyla yerel bir bağlama uyarlanışı sürecinde özellikle kendini hissettirmektedir. Analogik kavramsal uyarlama, kuramın öznelleşmeyişi itibarıyla kavramsal bir anonimleşmeyi, sosyokültürel fenomenin soyutlanarak kavrama yansıtılan özgün anlamının harici bir anlamla eklemlenişi yönüyle de bir melezeleşmeyi doğurmaktadır. Batılı sosyal ve kültürel gerçeklik alanını temsil eden ve soyutlama yoluyla kuramsal bir hafızanın bileşenleri haline getirilen kavramların, modernleşme süreciyle birlikte kısmi analogiler vasıtasıyla Batı toplumların dışındaki kültürel bağlamlara uyarlanışı, kavramsal melezeleşme ve anonimleşme sürecinin tipik örneklerini üretmektedir. Fenomenin ontolojik duruşunu temsil eden kültürel, epistemik duruşunu temsil eden kuramsal bağlam ile olan ilişkisinin doğrudan analogilerle kuruluşu, fenomenin sosyokültürel gerçeklik alanı ve sosyal bilimlerin kuramsal ortak hafızasıyla olan ilişkisinin kaygan bir metodolojik zemin üzerinden tesis edilmesini beraberinde getirmektedir.

Alevilik yazını, kavramların analogik bir yaklaşımla anonimleşmesi ve melezeleşmesi olgularının tipik bir biçimde görülebileceği yazın alanlarından birisini oluşturmaktadır. Çoklu toplumsal ve kültürel bağlamın ürünü bir sosyal ya-

pılanma ve organizasyon modelini temsil eden Kızılbaş-Alevi topluluklar, Batılı sosyokültürel bağlamla kurulan analogiler çerçevesinde teolojik bir yaklaşımla orijin arayışı temelinde akademik yazında kavramlaştırılmıştır. Bahsi geçen analogik eğilim, Batı kültür sahasının dinî grup ve organizasyon tecrübesini merkeze almış ve benzeşimler kurmuş, böylece orijinci teolojik bir yaklaşımın izlerini taşıyan kavramlar, Alevilik yazınına aktarılmıştır. Kısmi analogiler, bir yandan kavramların, temel kuramsal varsayımları ile bağlantısının kesilmesine ve anonimleşmeye, diğer yandan da Kızılbaş-Alevi toplulukların özgün toplumsal kök paradigmalarının kavramsal içeriğe benzeşimlerle eklektik bir biçimde aktarılmasına ve melez kavramların üretilmesine sebep olmuş görünmektedir. Analogik yaklaşım, kuramsal ve sosyokültürel bağlamın birbiriyle özdeşleşmesini sınırlandırırken dolaylı bir biçimde de olsa pek çok söylemin tırnak içine alınarak içeriğe aktarılabilmesi veya ayrıca içine alınarak ayrıştırılabileceği kavramsal bir esnekliği yaratmış, kavramların ideolojik yüklenme ihtimalini artırmıştır.

Kızılbaş-Alevi toplulukları karşılamak üzere kullanılan heresi, heterodoksi, sekt ve senkretik kavramları, modern Batılı dinî organizasyon modeliyle yapılan analogiler çerçevesinde Alevilik yazınına aktarılan kavramlardır. Bahsi geçen kavramlar, 19 ve 20. yüzyılda dinî yapılanma ve organizasyon üzerine gerçekleştirilen akademik tartışmaların bileşenleri olup ilk defa Weber tarafından kuramsal bir bağlamda formüle edilmiş ve süreç içinde geliştirilmiştir. Kavramlar, Alevilik yazınına orijinci teolojik bir yaklaşımla kısmi benzeşimler yoluyla aktarıldığından, kuramsal bağlamda kazandıkları epistemik durumlarının ayrılmaz bileşeni kimi anlamsal kodları erimiş, birbirinin eş anlamlısı kavramlar haline gelmişlerdir. Benzer bir biçimde kısmi analogiler, kavramların dayandığı kuramsal paradigmaların yerel sosyokültürel bağlama göre öznelendirilemeyeceği sonucunu da doğurmuştur. Kızılbaş-Alevi toplulukların kapalı toplumsal yapılanmaları, kültürel yerel çeşitlilikleri, geleneksel inanç ve ritüelleri, diğer dinî gruplarla olan gerilimli ilişkileri, kavramsal anonimleşme ve melezleşme için elverişli bir zemini hazırlamıştır. Anonimleşme ve melezleşme süreci ise kavramların çeşitli sendromlar ve teolojik bir apolojizmin de etkisiyle ideolojik atıflarla yüklenmesini beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma, kavramların sosyokültürel bağlama göre öznelendirilmeksizin analogik bir yaklaşımla Kızılbaş Alevi gruplara uyarlanmasının yarattığı orijinci teolojik eğilimin ampirik ve epistemik gerçeklik arasındaki devamsızlık ile kavramsal anonimleşme ve melezleşme sürecinde cisimleşen metodolojik sonuçlarını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Sosyokültürel bağlamın kuramsal bir öznelendirmeye tabi tutulmaksızın analogik bir yaklaşımla kavramlaştırılmasına bağlı olarak açığa çıkan orijinci teolojik eğilimin ürettiği anonimleşme ve melezleşme ile epistemik ve ampirik gerçeklik arasındaki ilişkiyi zayıflatan metodolojik sonuçlarına işaret etmeyi amaçlamaktadır.

Metodolojik Bir Yadsıma: Orijinci Teolojik Yaklaşım

Kızılbaş-Alevilik, akademik yazında heresi, heterodoksi, sekt ve senkretik kavramlarıyla tanımlanmıştır. Kızılbaş-Aleviliği akademik yazın alanına taşıyan bu kavramlar, ilk kez 1800'lerin sonundan itibaren, Kızılbaş-Alevi topluluklarla temas kuran Avrupalı gezgin ve misyonerler tarafından Batılı bağlamla kurulan analogiler çerçevesinde dile getirilmiştir. Kızılbaş grupları tanımlama girişimleri çerçevesinde Batının dinî kurumsallaşma ve organizasyon tecrübesini merkeze alan Avrupalı gezgin ve misyonerler, yazılı metin belirlenimli bir inanç, kilise merkezli bir organizasyon ile kurumsal üyelik esasına dayalı modern bir modeli analiz çerçevesi olarak kullanmışlardır. Söz konusu model bağlamında, Batı dinî yapısının heterodoks ve ortodoks, kilise ve sekt gibi bileşenlerinden hareketle Kızılbaş-Alevi grupları tanımlamışlardır. Şarkiyatçılardan edinilen malumat, merkezî otoritenin Kızılbaş grupları tanımlamak üzere kullandığı kavramlarla birleştirilmiş, Batı dinî yapısı ile kurulan analogilerin ürünü teolojik bir eğilimle Kızılbaş gruplar öncelikle doktrinel ayrıksılığın ürünü gruplar olarak kavramlaştırılmışlardır. Batılı analiz modelinin kilise ve sekt, heresi ya da heterodoksi ve ortodoksi dikotomilerinden hareketle Sünnilik kilise ve ortodoksinin eş değeri olarak alınırken, Kızılbaş Alevi gruplar ana dinî gelenek olan Sünnilikten doktrinel olarak ayrışan heretik ya da heterodoks gruplar olarak kavramlaştırılmışlardır. Böylece Kızılbaş Alevi gruplar etik negatif ön yargıları da içerecek biçimde bir çeşit heresi, heterodoksi veya sekt olarak tanımlanmıştır. Heresi, heterodoksi ve sekt kavramları nüanslarına rağmen bir arada, ana dinî gelenekten "sapma" durumunu negatif kalıp yüklü bir formda ifade edecek biçimde kullanılmıştır. Heresi, heterodoksi ve sekt kavramları, ana dinî gelenekten sapma ve ayrışma durumunu karşılamak üzere kullanılırken senkretik kavramı, Kızılbaş Alevi grupların inançsal orijinlerinin aranması eğilimini kavramlaştırmıştır.

Böylece, dinî yapının ayrıksı gruplarını kavramlaştırmak için teolojik orijinlerine odaklanılmış, heresi, heterodoksi, sekt ve senkretik kavramlarıyla bir yandan Kızılbaş grupların doktrinel ayrıksılıkları vurgulanmış, öte yandan da doktrinel ve teolojik kaynakları formüle edilmiştir. Kızılbaş Alevi grupları karşılamak üzere kullanılan heresi, heterodoksi, sekt ve senkretik kavramları teolojik orijin paradigması temelinde Kızılbaş Alevi topluluklara uyarlanmıştır. Anlaşılacağı üzere Kızılbaş Alevi grupları doktrinel orijinleri temelinde kavramlaştıran analogik eğilim, orijinci teolojik yaklaşımda cisimleşmiştir. 1800'lü yıllardan itibaren Kızılbaş gruplarla temasa geçen Avrupalı gezgin ve misyonerler tarafından Kızılbaş grupları tanımlamak üzere kullanılmaya başlanan, 1900'lerden itibaren giderek terminolojik bir dil olarak açığa çıkan ve orijinci teolojik bir bakış açısını temsil eden mezkûr kavramlar, Alevilik yazın alanının mihenk taşları olan araştırmacıların çalışmalarında cisimleşerek günümüze kadar etkilerini sürdürmüşlerdir. Bahsi geçen kavramlar, günümüzde yerli ve yabancı

araştırmacıların Aleviliği ifade etmek üzere kullandıkları akademik dilin ayrılmaz bileşenleri haline gelmiştir.

Bununla birlikte, Batılı kültürel bağlamın dinî yapılanma ve organizasyon modeline dair tartışmalarını kristalize eden kavramlar, ilgili oldukları kuramsal paradigmalarda birlikte Kızılbaş gruplara göre öznelleştirilememişleri bir yana, Batılı dinî yapı ile kurulan benzeşimler yoluyla Kızılbaş gruplara uygulandığından ampirik gerçeklik alanı ile örtüşmeyen, kimi zaman ampirik gerçekliği perdeleyen, tarihi ve teolojik bir grubu karşılayan melez ve anonim kavramlar haline gelmiş görünmektedir. Zira, heresi, heterodoksi ve sekt kavramları süreç içinde senkretik kavramı içinde kodlanarak Kızılbaş grupların salt tarihi inançsal kaynaklarıyla ilgilenen, sosyolojik kuramsal paradigmalardan kopuk teolojik bir yaklaşımın göstergeleri hüviyetine bürünmüştür. Negatif yan anlamları ve kalıp yargıları sınırlı düzeyde ihtiva eden karakteriyle, heresi, heterodoksi ve sekt kavramlarından daha yumuşak, ancak söz konusu kavramların anlamsal kodlarını da bünyesinde taşıyan senkretik kavramı, heresi, heterodoksi ve sekt kavramlarının anlamsal kodlarını oluşturan inançsal ayrıksılık söyleminde zaten mevcut olan inançsal orijin arayışını güçlendirerek orijinci teolojik bir epistemik modelin yerleşmesine ve kemikleşerek günümüze değin gelmesine bir kanal açmıştır. Kavramların ampirik ve epistemik gerçeklik alanlarını bir araya getirebilen temsil düzeyleri sorgulanmaksızın kullanılışıyla birlikte teolojik orijin fikrine sadık kavramsal bir skolastizm gelişmiş, senkretik kavramında buluşturulan tüm bu kavramlar eklektik karakterli inançsal ayrıksılık ekseninde teşekkül etmiş bir grubu karşılar hale gelmiştir.

Kızılbaş grupların sosyal ve kültürel değer ve yapıları ile bundan daha önemlisi güncel sosyal ve kültürel gerçeklikleri akademik yazının kavramsal skolastizmi içinde erimiştir. Analogik referanslarla kodlanmış olmaları, epistemik gerçekliğin ampirik gerçekliğe göre öznelleştirilememişinin etkisiyle orijinci teolojik açıklama biçimi kavramların karakteristiği haline gelmiş, kuramsal ve yerel sosyokültürel bağlamla örtüşen ilişkisel yaklaşımların eksikliğine bağlı olarak ideolojik yüklenmeye elverişli anonim ve melez kavramlar hüviyetine bürünmüşlerdir. Nitekim, Kızılbaş grupların ana dinî gelenekten ayrıştığı doktrinel orijini aranırken, yazılı kültür ve modern kurumsal bir organizasyon biçimini, bireysel inanç belirlenimli bir dindarlık tipini anlatan kavramların kültürel kodlarıyla birlikte analogik bir eğilimle birincil grup yapısı güçlü, karizmatik önder belirlenimli kurumsal bir yapıya sahip, kolektif ortopraktik bir topluluğa uyarlanması, kavramsal bir anonimleşme ve melezleşme sürecini yaratmıştır. Zira sosyal yapı ve kültürel değerler sistemi itibarıyla farklı modern bir organizasyon modelini Kızılbaş gruplara uyarlayan eğilimiyle analogik yaklaşım, ampirik gerçeklik ile epistemik gerçeklik alanı arasında bir devamsızlığı beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan, zikredilen kavramlar, bir topluluğu anlama

ve tanımlama çabasını göstermesinin ötesinde, bünyesinde kodladığı Batı dinî organizasyon modeliyle kurduğu analogilerin ürünü kuramsal paradigmalarıyla ampirik gerçeklik ve epistemik gerçeklik arasındaki ilişkiyi silikleştiren sonuçları yaratmıştır. Ampirik gerçeklik ile epistemik gerçeklik arasındaki devamsızlık, her şeyden önce kavramların temsil ettiği sosyolojik paradigmanın işletilemeyeşinden, analogik yaklaşımların etkisiyle sınırlı düzeyde öznelendirilmesinden kaynaklanmış görünmektedir.

Anlaşılabacağı üzere Alevilik yazın alanının temel kavramlarından olan heresi, heterodoksi, sekt ve senkretik, Kızılbaş grupları teolojik bir eğilimle orijin arayışı temelinde anlamlandıran içerikleriyle orijinci teolojik bir yaklaşımı akademik yazında yerleştirmiştir. Orijinci teolojik yaklaşım kavramlarla ifade edilen inançsal kaynak tartışmalarının gölgesinde sessizce akademik yazında kemikleşmiştir. Orijinci teolojik yaklaşım, kavramların epistemik ve ampirik gerçeklik arasındaki ilişkiyi anonimleştiren ve melezleştiren karakterlerini güçlendirmiş, beraberinde metodolojik ve kuramsal sorunları getirmiştir. Kuramsal bağlantısı zayıf, analogik bir yaklaşımın ürünü orijinci teolojik eğilim, her şeyden önce Kızılbaş-Aleviliğin sosyal bir fenomen olarak mı teolojik bir sorun olarak mı değerlendirileceği ve kavramlaştırılacağı noktasında metodolojik bir sorunu doğurmuştur.

Orijinci teolojik bir yaklaşımla Kızılbaş Alevi toplulukların inançsal ve ritüel orijinlerine bakılarak Sünnilikten ayrışan birer sekt, heresi ve heterodoksi olarak kavramlaştırılması, diğer sosyokültürel faktörlerin dikkate alınmayışına dayalı indirgemeci bir tutumu geliştirmesi bir yana, Aleviliğin sosyal bir fenomen olarak değil teolojik bir sorun olarak görülmesini beraberinde getirmiştir. Öyle görünüyor ki Weber'in teorisinde cisimleştiği şekliyle dönemin dinî yapılanma ve organizasyonunu konu alan tartışmalarını işaret eden kilise-sekt teorisi, Troeltsch'çu bir sendromla, analogik çerçeveden Alevilik yazına aktarılmış, Kızılbaş-Aleviliğin sosyal bir fenomen olmaktan daha ziyade teolojik bir olgu olarak analiz edilmesine neden olmuştur. Zira, Weber'in daha çok sosyal bir fenomen olarak gördüğü ve bu bağlamda geliştirdiği dinî organizasyon modeli ve dinî grupların teşekkülüne dair sosyolojik kuramı, Troeltsch ile birlikte teolojik bir hüviyete bürünmüştür. Troeltsch'un yaklaşımıyla beraber, kavramların doğrudan sosyolojik bir olgu ve toplumsal bir fenomeni temsil eden içerikleri erimiş, teolojik bir problemin çözümüyle ilgili bir algıya sıkıştırılmışlardır. Swatos, kavramsal içerikte yaşanan ve sosyolojik bir yaklaşımın teolojik bir eğilime yerini terk edişini ve sosyolojiye sızışını anlatan bu metodolojik kaynamayı "Troeltsch'çu sendrom" olarak adlandırmaktadır (Swatos, 1976: 129-130).

Teolojik bir yaklaşımla, kilise tipi örgütlenmenin izleri aranırken, kurulan analogiler çerçevesinde Sünnilik kilise örgütlenmesine benzetilmiş, buradan hareketle Kızılbaşlık da bir sekt olarak kavramlaştırılmıştır. Kavramlaştırmanın

Sünniliğin kiliseye benzeyen genel kuşatıcı karakteri, kurumsal ve bürokratik yapısı, açık üyelik sistemi, Kızılbaşlığın ikrara dayalı üyelik biçimi, geleneksel kurumsal ocak yapısı gibi gerekçelere dayandırılışı ise dolaylı bir biçimde satır aralarından okunmaktadır. Mitsel ve ritüel organizasyonları, karizmatik önder temelli toplumsal yapıları, sözlü geleneğe dayalı değer aktarımları gibi yerel kültürel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, Kızılbaş-Alevi toplulukların, kurumsallaşmış, din adamları sınıfı olan, yazılı kaynaklara sahip, doktrin belirlenimli modern Batılı bir dinî yapıyı karşılayıp karşılamadığı da orijinci teolojik yaklaşımın hatırlattığı sorunlardandır.

Batılı bağlamla kurulan analogiler çerçevesinde orijinci teolojik bir yaklaşımla Kızılbaş Aleviliğin sosyal bir fenomenden daha ziyade teolojik bir olgu olarak anlamlandırılışı, bahsi geçen kavramların sosyokültürel hayatın geneliyle ilişkili, çoklu etkileşimlerin ortasında hayat bulan yanlarında bir buharlaşmayı beraberinde getirmiştir. Eisenstadt, bu duruma heterodoksi kavramı örneğinde işaret etmektedir. Kavramın salt din alanı içinde doktrinel bir bağlamda tartışılmayacağını belirttikten sonra, farklı kültürlerden örneklerle kavramın medeniyet sürecinin daha geniş bir bağlamı ile ilişkili yanını, kültürel hayatın çoklu etkileşimleri içinde seküler süreç ve grupları da ihtiva eden, sosyal bir fenomeni karşılayan karakterini vurgulamaktadır (Eisenstadt, 1984). Nitekim, Eisenstadt'ın heterodoksiyi sosyal bir fenomen olarak kavramlaştırırken referans gösterdiği, kavramı ilk kez kuramsal bir bağlamda kullanan Weber de sekti benzer bir biçimde sosyal bir fenomen olarak değerlendirmiş, salt teolojik bir alana hapsetmemiş ve dinî olmayan sektlerden bahsetmiştir (Weber, 1993: 134-135). Eisenstadt gibi Zito da, heresinin salt teolojik bir yaklaşımla ele alınmasının ciddi metolojik bir yadsıma sorununu doğurduğunu, her toplumsal kategorinin kendi içinde bir muhalefeti yaratabileceğini, kolaylıkla kendi karşıtlarını dolayısıyla da heresisini geliştirebileceğini vurgulamaktadır. Böylece, Zito, kendi sosyokültürel dinamiklerinin bir sonucu olmak üzere ideolojik sistem ya da sosyal grupların içsel muhalefet ve çatışmalarının neticesinde kendi heresilerini üretebileceğini belirtmektedir (Zito, 1983). MacEoin sektaryan hareketlerin daha geniş bir sosyal yapı içinde gizlenmiş varsayımsal karşı kültür değil, çoğunlukla toplum tarafından kabul edilen ve kutsallaştırılan değerleri ve yapılanmamış ilişki biçimlerini karşıladığını ifade ederken sosyokültürel bağlamı işaret eden benzer bir eğilimi sunmaktadır (MacEoin, 1990: 324).

Weber'in çeşitli dinler bağlamında kavramsal düzeyde ele aldığı ortodoksi ve heterodoksiyi, peygamber ve rahip arasındaki gerilimli ilişki biçiminden hareketle heresiyi destekleyenler, ortodoksiyi koruyanlar şeklinde, alan ve sermaye teorisi çerçevesinde değerlendirirken Bourdieu da kavramların sosyal fenomen olma özelliklerini vurgulamıştır. Bourdieu, her iki kavramın da alanlar üzerindeki sermayenin denetimi, tekelleşmesi ve dağıtım sürecinde failler

arasında gerçekleşen mücadele temelinde tüm sosyal fenomenlere uyarlanabileceğini göstermiştir (Bourdieu, 1990; Bourdieu, 1993). Dinî liderlik tipleri arasındaki etkileşimin, karşıt çıkarlar etrafında yapılanışını ve daha geniş güç yapıları ile eklemeliğini, Weber'in yapısalcı bir yorumu aracılığıyla dile getiren Bourdieu'a göre bu tip çatışma biçimi, sadece dinî alanda değil tüm kültürel alanlarda bir kalıptır. Nitekim, peygamber ve rahip arasındaki mücadele, güç ve kültürel meşruiyetin karizma kaynaklı bir otorite ile kurumsal kaynaklı bir otorite arasında paylaşımını temsil eden yönüyle ortodoksi ve heterodoksiyi karşılamaktadır (Swartz, 1996).

O halde, orijinci teolojik yaklaşımın Kızılbaş-Aleviliğin sosyal bir fenomen olarak kavramlaştırılmasının önüne geçen karakteri, ortodoksi ve heterodoksi kavramlarının güç ağlarıyla ilgili sosyal yanının erimesi örneğinde açıkça görülmektedir. Zira, Batılı bağlamla kurulan analogileri kapsayan teolojik yaklaşımın bir sonucu olmak üzere, ortodoksi ve heterodoksi kavramları Alevilik yazınına aktarılırken güç ilişkileri ağıyla ilgili sosyolojik boyutları teolojik referansların gölgesinde Safevi-Osmanlı çatışmaları örneğinde olduğu üzere dolaylı ve tasvir edici bir biçimde işlenebilmiştir. Kavramlar salt inançsal ayrıksılık fikri temelinde yorumlanmış, dinî alanın "korunmuş" ve "tahrif edilmiş", "yanlış" ve "doğru", "iman" ve "küfür", "darul İslam" ve "darul küfr", "fırka-i Naciye" ve "fırka-i mudilla" olma durumlarını ifade edecek şekilde kullanılmışlardır (MacEoin, 1990: 323-324).

Schrode, ortodoksi ve heterodoksi kavramlarının sosyal bir fenomeni karşılamaktan daha ziyade salt inançsal ayrıksılığı ifade edecek biçimde teolojik kullanılışlarını Batılı bağlamla kurulan analogilerin bir sonucu olarak görmektedir. Buna göre, İslam dininde Katolik kilisesinin benzeri tipik ortodoks dinî bir yapının bulunamayışıyla birlikte, kutsal metinler meşruiyet atfeden nitelikleri ile dolaylı bir biçimde de olsa bir çeşit ortodoksi olarak değerlendirilmiştir. Bu tür doktrin temelli analogik yaklaşım ise, İslami ortodoksi ve heterodoksinin güç ilişkileri ile ilgili sosyokültürel yanının erimesi ve teolojik açıklamalar temelinde kavramlaştırılması sonucunu üretmiştir (Schrode, 2008: 395-398). Ortodoksinin hakiki inanç ve yazılı metin temelinde gerçek İslam ile ilişkilendirilişi ise Hanbeli ve Şafii, ya da Eşari ve Maturidi gibi itikadi ve ameli mezheplerin, Sunni İslam'ın, ulema, hadis okulunun ortodoksinin kavramsal içeriğine taşınışını beraberinde getirmiştir. Dahası, ortodoks kavramının Doğu kültür sahasına uyarlanışı sürecinde artan hakiki inanç vurgusu, ortodoksinin, Arap olmayan topluluklar tarafından tahrif edilmeden önceki İslam'ı karşılayacak biçimde bir çeşit Arap-semitik püriten İslam ile örtüştürülmesine neden olmuştur. Aynı eğilim, Arap coğrafyası dışındaki topluluklar tarafından yorumlanarak etnisize edilen İslam'ın bir çeşit heterodoksi olarak kavramlaştırılması sonucunu da üretmiştir. Hakiki inanç vurgusu, akıl ve felsefeyi öne çıkartan gelenekleri heterodoksi,

felsefe karşıtlarını ortodoksi; reform ve modernizm karşıtlarını ortodoksi taraftarlarını ise heterodoksi olarak kavramlaştırmaya kadar uzanan yaklaşımları doğurmuştur (Wilson, 2007: 170-171, 182).

İnançsal farklılaşma ve uzlaşma temelinde bir birlikteliği işaret etmekle birlikte, ortodoksi, temelde bir güç paylaşımını anlatmakta, belirli bir doktrin gücü edinmek ve dağıtmak üzere elde tutulmasını kavramlaştırmaktadır (Langer ve Simon 2008: 279, 281-282). Nitekim Bourdieu, Weber ve Marx'ın yaklaşım biçimlerinden hareketle ortodoksiyi gücü elinde tutmak isteyen hâkim sınıfın stratejilerinden birisi olarak tanımlamaktadır (Bourdieu, 1993: 34, 83, 101-102). Ortodoksinin güç ağlarının diğer aktörlerinden farkı ise hakikat ve gerçek inanç fikri temelinde inançsal meşrulaştırmaya başvuruyor olmasıdır. Bu bakımdan ortodoksi, bir güç arayışı ve inançsal uzlaşmayı aynı anda ifade etmekte, çoğunluk tarafından kabul edilen, hâkim sınıfın mevcut sosyal yapıyı koruyacak biçimde söylem ve eylemlerini meşrulaştırmak üzere başvurduğu dinî ana akım anlamında kullanılmaktadır (Schrode, 2008: 395-398). Bir dinî ortodoksi diğer sınıflarla işbirliği yapmak noktasında öncülük eden ve maddi araçları entelektüel ve sembolik üretimi kontrol eden, inanç ve uygulamaların "hakiki" biçimlerini rasyonalizasyon ya da rızayı üreten entelektüeller ya da rahipler vasıtasıyla ifade eden bir sınıftan meydana gelmektedir. Ayrıca, inanç ve eylemlerin "doğru olmayan" biçimlerini aynı entelektüeller vasıtasıyla tanımlamakta, kurumsal olarak sapkın birey ve grupları fiziksel ve sembolik şiddet, aşırı vergi, toplum dışına itme, sürgün etme gibi zorlayıcı mekanizmalar ya da yeniden eğitim, iskân vasıtasıyla yöneten sosyal gruplardan meydana gelen bir üst organizasyonu temsil etmektedir (Berlinerblau, 2001: 340). Bu bakımdan ortodoksi salt inançsal ayrıksılık temelinde teolojik bağlamla sınırlandırılmayacak, çoklu etkileşimler içinde şekillenen sosyal bir fenomeni karşılamaktadır.

Ortodoksinin diyalektik bileşeni olan heterodoksi de çoklu toplumsal etkileşimlerin ortasında şekillenen sosyal fenomenleri karşılamaktadır. Bununla birlikte, Türkmen toplulukların ortodoksi ile olan çatışmalı ilişkileri, Savefi-Osmanlı savaşları (Dressler, 2005) ve yer altına çekilen gerilimli durumlar ve stratejiler örneğinde somutlaşan sosyal ve kültürel boyutuna rağmen Kızılbaz heterodoksi, teolojik ayrıksılık temelinde şekillenen bir hareket olarak görülmüştür. Ayrıca, kavramsal orijini itibarıyla ilişkili olduğu ortodoksi bir çeşit teoloji şeklinde yorumlanmış, ortodoksi ve heterodoksi ile olan ilişkisi ise akademik yazından neredeyse silinmiş, heterodoksi diyalektik sosyokültürel bağlamından soyulmuş tekil bir olgu olarak ele alınmıştır. Hâlbuki kavramsal ve kuramsal bağlamı itibarıyla heresi ya da heterodoksi ancak ortodoksi ile ilişkisi çerçevesinde sosyal ilişkiler ağı içinde kavramlaştırılabilir bir karaktere sahiptir (Berlinerblau, 2001: 330-332). Ortodoksinin varlık ve mevcudiyeti, toplumsal yapı içindeki yeri ise tümüyle diyalektik bir ilişki biçimini paylaştığı heterodoksiye

bağlıdır. Bu bakımdan ortodoksi ve heterodoksi diyalektik bir güç ilişkisinin faillerini tanımlamakta, güç ve otoritenin heresi ve doğru inanç ile ilişkilendirilen sosyal sınıflar arasında paylaşımını gösteren diyalektik bir ilişkiyi işaret etmektedir (Langer ve Simon, 2008: 280, 282, 288).

Tüm bu metodolojik kaygılarla Berlinerblau, heresi kavramının salt teolojik bir yaklaşım yerine sosyokültürel bağlamı dikkate alan ilişkiyel metodolojik bir yaklaşımla ele alınabilecek bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Zira, sanılanın aksine heresi sabit, değişmeyen ve tarih dışı bir özü, ortodoksi de değişmez bir hakikati anlatmadığından, ortodoksi ile ilişkisi bir yana bırakılarak salt içeriğine bakılarak heresi kavramlaştırmasına ulaşmak mümkün değildir. Bu çerçevede olmak üzere ortodoksi ile ilişkisi dikkate alınmaksızın heterodoksiyi büyüsel ritüellerle ilgili bir oluşum, eskatoloji ile ilgili bir birliktelik, ya da vahiyle ilgili bir dünya görüşü şeklinde tanımlamak metodolojik bir yanılsamayı beraberinde getirmektedir. Teolojik bir eğilimle salt inanç, uygulama ve ritüellere referansla bir topluluğu heretik ya da heterodoks olarak kavramlaştırmak, sosyokültürel bağlam ve ampirik gerçekliğin epistemik gerçeklik içinde erimesi anlamına gelmektedir. Zira, heterodoksi, ortodoksiyle olan yapısal konumu açısından bir sosyal gerçekliğe sahiptir ve sosyal ilişkiler ağının, inançsal meşrulaştırma yoluyla etkinliğini sürdüren diyalektik bileşenlerinden birisini karşılamaktadır (Berlinerblau, 2001: 330-332). Nitekim, ortodoksi ve heterodoksi arasındaki ilişkiyi Tahtacı raporu örneğinde tartışan Şahin'in de işaret ettiği üzere ortodoksi ve heterodoksi arasındaki diyalektik ilişki biçimi, teolojik bir zemine dayanan sabit bir ilişki biçiminden daha ziyade değişen sosyokültürel bağlama duyarlı farklı stratejileri geliştirebilen karakteri ile sosyal bir fenomeni karşılamaktadır (Şahin, 2012).

Berlinerblau gibi Schrode de teolojik yaklaşımı Kızılbaş Aleviliğin sosyal bir fenomen olarak değerlendirilmesi, kavramların etkileşimsel ve iletişimsel bir yaklaşımla eklenmesi önünde bir bariyer olarak görmektedir. Ortodoksi ve heterodoksinin geniş sosyal bağlamının teolojik açıklamalarla gözden kaçırılmasının dogmatik bir yaklaşımı geliştirdiğini, ancak güç ağları ile ilişkili yanının dikkate alınmasıyla birlikte etkileşimsel bir yaklaşımın varlığından söz edilebileceğini ifade etmektedir. Etkileşimsel yaklaşım ise sosyal ilişki, güç ilişkileri, prestij statüsü ve toplumsal dinamiklerin çoklu etkileşimine işaret eden bir eğilimi barındırmaktadır. Schrode'e göre, ortodoksi ve heterodoksi söz konusu olduğunda, salt teolojik bir yaklaşım yerine hakiki dogma ve güç ilişkileri ağı fikirlerini aynı anda ifade edecek biçimde dogmatik ve etkileşimsel yaklaşımlar bir arada kullanılmalıdır. Ancak böylesi bir yaklaşım ile İslam temelli dogmayı karşılayan kitabi boyut ile geniş halk kitleleri arasında yaşayan İslam'ı karşılayan toplumsal dogma arasında bir ayırım yapılabilecek ve iki olgu birbiriyle ilişkilendirilebilecektir (Schrode, 2008: 395-398). Uygurların dinî yaşantılarını ortodok-

si ve heterodoksi ilişkisi bağlamında analiz eden Schrode, toplumsal dogma ile inancın sosyokültürel bağlamca yorumlanmasını kastetmekte, etkileşimsel bir yaklaşımın yerel kültürel ve sosyal sistemleri anlamakta sağlayacağı katkılara işaret etmektedir.

Kavramların, analogik bir eğilimle, ana dinî yapıdan inançsal ayrışma yoluyla oluşmuş grupları işaret eden metodolojik eğilimi, temel paradigması bakımından da kendi içinde sorunlu görünmektedir. Zira, inançsal ayrıksılık esas alındığında Vehhabilik örneğinde olduğu üzere radikal Sünni hareketler, ya da azınlık olarak kalan ultra-ortodoks gruplar ya da tasavvufi oluşumları da sektaryan oluşum ve heterodoksi olarak değerlendirmek mümkün olabilecektir. Benzer bir biçimde heterodoksi kavramının Sünnilikten inançsal ayrıksılık ya da sapkınlık, ortodoksinin de dolaylı bir biçimde de olsa ehlisünnet gelenek şeklinde kavramlaştırılması, İslam'da Sünnilik dışında ortodoksi olup olmadığı, Şian'ın bir ortodoksi olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusunu da akla getirmektedir (Langer ve Simon, 2008: 274-276). Bu çerçevede olmak üzere teolojik yaklaşıma Clifford Geertz ve Ernest Gellner'in teorilerinde yer verdiği büyük ve küçük gelenek fikirlerinden hareketle tek bir İslam'ın olmadığı ve İslam'da tek bir ortodoksinin imkânının bulunmadığı eleştirisini yöneltenler de bulunmaktadır (Wilson, 2007: 170-171, 182).

Orijinci teolojik bir yaklaşımla Kızılbaşlığın, Sünnilikten inançsal ayrıksılık temelinde şekillenmiş sektaryan ve heterodoks bir topluluk, ortodoksinin de dolaylı bir biçimde de olsa ehlisünnet gelenek şeklinde kavramlaştırılması, Sünni eğilimli olmakla birlikte sözlü gelenek ve yerel kültürel değerlerle yorumlanmış geniş halk kitlelerinin sosyokültürel hayatlarının, inançsal ve ritüel organizasyonlarının hangi kategoride değerlendirileceğini de metodolojik bir sorun haline getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, orijinci teolojik yaklaşımın, Batı kültürü ve şarkiyatçı geleneğini merkeze alan etnosentrik bir algıyla yerel kültürel inanç sistemlerini, peygamberi, doktrini, din adamları sınıfı, yazılı metinleriyle din kavramını karşılayan bir yapının diliyle "paganizm" ve "heresi" olarak ötekileştirerek eritip eritmediğinin de sorgulanması gerekmektedir.

Kavramların orijinci teolojik yaklaşımın bakış açısının izlerini taşıyan karakterleri ise özellikle senkretizm kavramı ve bu kavramla birlikte kullanılan heretik kavramında cisimleştiği üzere kaynak arayışı tartışmaları temelindeki metodolojik sorunları ve ideolojik okumaları beraberinde getirmiş görünmektedir. Vorhoff'un işaret ettiği üzere orijinci yaklaşımlar bahsi geçen kavramlarla genellikle etnik ve dinî iki kaynağı vurgulamış ve Kızılbaş Aleviliği söz konusu iki kaynakla ilişkilendirmiştir (Vorhoff, 1998: 235-236). Bu çerçevede olmak üzere heresi, heterodoksi ve senkretik kavramları, Kızılbaş-Aleviliğin orijinal Türk kültürünün, gerçek İslam'ın ya da modernliğin bir modeli olarak kavramlaştırılmasına hizmet etmiş, bahsi geçen kavramlaştırma gündelik hayatta Aleviler ara-

sında da yaygınlaşmıştır (Doja, 2006a: 445). Benzer bir biçimde orijinci teolojik yaklaşımlar vasıtasıyla Hristiyanlıkla etnik ve dinsel ideolojik bir bağı kuracak biçimde, Hristiyanlıkla Kızılbaşlık arasında kaynaklı birliktelik inşa edilmiş, Ali, Allah, Muhammet üçlemesi gibi çeşitli analogilerle bir kaynak birlikteliği fikri desteklenmeye çalışılmıştır. İnançsal benzeşimlerin yanında coğrafi, kültürel ve felsefi benzeşimler yoluyla da çeşitli Hristiyan heresileriyle ilişkilendirme eğilimi gerekçelendirilmiştir (Cornell, 2006:17-18).

Kavramların içeriğinin doktrinel öz ve orijin tartışmalarının savunmacı eğilimlerinin gölgesinde şekillenmesi ise Kızılbaş Alevi toplulukların çoklu etkileşimlerin ürünü kültürel, sosyal ve yapısal hareketlilik ve dönüşümlerinin kavramsal içerikte silikleşmesi sonucunu doğurmuş, statik kavramlara ulaşılmıştır (Doja, 2006b: 451-452). Bu çerçevede olmak üzere Doja, orijinci teolojik yaklaşımın Bektaşî ya da Kızılbaş grupların halk dindarlığının bir katmanı olduğu, senkretik ya da heterodoks bir karakter taşıdığı, yabancı etkilere ve baskılara karşı gösterilen direncin, kültürel ve dinî hayatın temel özelliklerinin olduğu gibi değişmeden kaldığı şeklinde bir aprioriyi yarattığını ve bir metodolojik skolastizmi doğurduğunu vurgulamaktadır (Doja, 2006b: 449).

Orijinci teolojik yaklaşımın savunmacı bir eğilimle kavramlara eklenmesiyle birlikte sosyal ve kültürel referansların eksikliği şeklinde açığa çıkan boşluk, ideolojik sembolik bir okumayla doldurulmuş, Aleviliğin tarihi sürecine dair kimi fenomenler ideolojik okumayı destekleyen referanslar olarak alınmıştır (Vorhoff, 1998: 243). Özellikle, orijinci teolojik yaklaşımın tipik bir biçimde cisimleştiği senkretik kavramının esnek karakteri, ideolojik referanslarla eklenmek için oldukça elverişli bir zemini hazırlamıştır. Orijinci teolojik yaklaşımın teolojik kaynak ve orijini arayan yanı, Kızılbaş-Aleviliğin kimlik ve ötekiliğe dair tartışma ve açıklamaların içine çekilmesini beraberinde getirmiştir. Her ne kadar orijinci teolojik yaklaşım, tarihi ve inançsal orijini açığa çıkarma hedefini gütsede, ampirik ve epistemik bağlamı uzlaştırmadaki sınırlılığı nedeniyle, Kızılbaş-Alevi doktrin ve organizasyonunun tarihi gelişimiyle ilgili fenomenlerin politik, ideolojik ve dinî hedefleri meşrulaştıran mitler olarak kullanılmasına hizmet etmiştir (Doja, 2006b:451-452).

Ocak, senkretizm kavramının orijinci teolojik yaklaşım temelli karakteri ekseninde kimlik ve ötekiliğe ilişkin tartışmalarla ilişkilendirilişinin heterojen bir toplumsal yapılanmayı üretme eğilimli ideolojik okumaları doğuran karakterine işaret etmektedir. Ocak, orijinci teolojik tutumun Sünniliği ve Aleviliği hakiki inanç temelinde ayırıştırarak karakterinin heterojenliğe ve ayırıştırmaya hizmet eden ideolojik algı yüklü yanını eleştirirken (Ocak, 2001: 148-157), Dressler, yine senkretik kavramı üzerinden orijinci teolojik yaklaşımın homojenliği üreten ideolojik referanslarla yüklenişini Melikoff'un metodolojik eğilimi üzerinden eleştirmektedir. Dressler, Melikoff örneğinde senkretik ve heterodoks

kavramlarının orijinci yaklaşımın etkisiyle ideolojik bir okumayı beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Dressler, Melikoff'un Kızılbaş Aleviliği, Şamanizm'le eklemleyen yaklaşımının politik bir meşrulaştırmayı yaratan yanına işaret ederek eleştirmektedir. Bu çerçevede olmak üzere Melikoff'un Alevilik-Bektaşilik çalışmalarında Köprülü'nün kuvvetli etkisinde kalarak Alevilik ve Bektaşiliği Şamanizm'e bağlayarak açıkladığını, Aleviliğin dinîleştirilerek ya da etnisize edilerek açıklanmasının problemlili olduğunu, söz konusu açıklamanın tarihsel ve ampirik problemleri barındırdığını vurgulamaktadır. Melikoff'un Alevi-Bektaşî geleneğini heterodoks ve senkretik kavramlarıyla açıklayan eğiliminin Alevilere dinî ve milli bir kaynak izafe eden yanı sıra din ve siyaset ilişkisini meşrulaştırdığını, Melikoff'un Aleviliği Türk-İslam parametreleri içinde değerlendiren eğiliminin asimilasyon hedefli politikalarla örtüştüğünü ifade etmektedir. Bektaşiliği bir Türk geleneği olarak tanımlayan, Aleviliği de bunun bir türü olarak gören ve Alevilik-Bektaşilik kavramıyla ilişkilendiren Melikoff'u etnik orijinci, kendi deyimleriyle milliyetçi, çizgiye yakın bulduğunu belirten Dressler, bu eğilimi benzerlikleri vurgulayıp farklılıkları yok sayan bir homojenleştirme stratejisi olarak değerlendirmektedir (Dressler, 2009).

Dressler'in bu metodolojik eleştirisi senkretik kavramının esnek ve eklektik doğasının, ideolojik bir okumayı mümkün kılabilen karakterini fiili olarak da ortaya koymaktadır. Zira, Melikoff'un etnik ve dinî orijin temelli senkretik yaklaşımını ideolojik okumanın bir örneği olarak gösterirken, Melikoff'un senkretik yaklaşımından daha ziyade, yaklaşımın içeriğini doldurma biçimine yönelttiği eleştirileriyle Dressler, orijinci teolojik yaklaşım belirlenimli senkretik kavramının ideolojik okumaları beraberinde getiren tuzağına düşmüş görünmektedir. Zira, heterodoks ve senkretik kavramları temelinde, Melikoff'u, Aleviliği İslamî ve millî bir kaynağa dayandırmak suretiyle ideolojik bir okumaya neden olmakla eleştiren Dressler, metodolojik bir eleştiri yapma niyetiyle yola çıksa da metodoloji yerine metodolojik içeriği eleştiren tutumuyla orijinci teolojik yaklaşımın senkretik kavramı bağlamında yarattığı kaygan metodolojik zemini gözler önüne sermektedir. Dressler, Melikoff'un Kızılbaşlığı diğer din ve hereşilerle kaynak ilişkisi temelinde senkretik olarak tanımlayan eğiliminin benzer ideolojik yüklenmelere elverişliliğini gözden kaçırarak yaklaşımıyla da metodolojik bir yadsımaya düşmüş görünmektedir. Anlaşılan o ki orijinci yaklaşımın teolojik bir kaynağa dayandırmak suretiyle Kızılbaş-Aleviliğin yerel kültürel bir bağlam içinde çoklu etkileşimlerin ürünü bir sosyal fenomen olarak değerlendirilmesini engelleyen tutumu, kavramların ideolojik bir okumaya maruz kalışını beraberinde getirmiştir. Orijinci teolojik yaklaşımın, benzerlikleri vurgulayarak homojenleştirme eğilimi ile farklılıkları vurgulayarak heterojenleştirme eğiliminin her ikisi de ideolojik yüklenmeye imkân tanıyan ve kapı aralayan kavramsal içerikleri ile metodolojik bir sorgulamaya muhtaç görünmektedir.

Orijinci teolojik yaklaşım, kavramların ideolojik yüklenmesine imkân tanıyan karakteriyle aynı zamanda ideolojik söylem ya da tarihi ve toplumsal yargılardan kaçınma isteğini de doğurmuş, bahsi geçen eğilim, bir çeşit sendroma dönüşmüş ve akademik yazında tabusal alanların inşasını beraberinde getirmiştir. Güçlü ön yargıları barındırdığı gerekçesiyle Kızılbaş kavramının, tarihi ve sosyokültürel bir bağlamı temsil eden yanına rağmen akademik yazında tarihi bir çerçeve ile sınırlandırılması ve doğrudan heretik ve heterodoks kavramlarıyla birlikte anılması bu durumu tipik örneğidir. Bu çerçevede olmak üzere, heretik, heterodoks, sekt ve senkretik kavramlarının her biri Kızılbaşlıkla ilişkilendirilirken, Alevi kavramı ile sınırlı düzeyde bir araya getirilmişlerdir. Alevi kavramının söz konusu kavramlarla ilişkisinin kesilmesi, bir yandan Kızılbaş kavramına yüklenen tarihi kalıp yargıların ayrıca içine alınması, diğer yandan da Alevi kavramının mevcut modern bir inanç topluluğunu karşılayacak biçimde kullanılması sonucu doğurmuştur. Kavramların negatif tarihi yargılardan ayrıştırılması metodolojik bir objektiviteye katkı sağlasa da zaman zaman negatif içeriği ayrıştırmanın bir çeşit sendroma dönüştüğü durumlarla da karşılaşmakta ve söz konusu sendromun akademik yazında tabusal alanların yaratılmasını beraberinde getirdiği görülmektedir.

Söz konusu tabusal alanlar, Batılı ve Türkiye'deki araştırmacıların araştırma konu ve yöntemlerindeki farklılıkta cisimleşmektedir. Negatif kalıp yargı ve toplumsal ötekileştirmeden sakınmaya imkân tanıyacak bir nötrleştirmeyi sağlamak adına Türkiye'deki araştırmacılar kavramları genellikle tasvir edici bir çerçevede kullanmışlardır. Buna karşın, Batılı araştırmacılar, kavramların Hıristiyanlık bağlamındaki kullanımında yüklendiği farklı ya da yabancı bir doktrin varlığını işaret eden ve ötekileştiren yan anlamlarını ve sonuçlarını da analizlerine dahil etmişlerdir (Karolewski, 2008: 437). Ayrıca, Batılı araştırmacıların kavramsal içeriğe yansıtılabildikleri sosyokültürel gerçeklikler, toplumsal kaygılar ya da ideolojik okumaya neden olma ihtimali nedeniyle Türkiye'deki araştırmacılar için tabusal alanlar olarak kalabilmektedir. Nötrleştirme sendromunun sebep olduğu bu tür tabusal alanlar çalışma konusu ve yaklaşım biçimlerinde cisimleşmektedir. Örneğin, Shankland bir çalışmada Türkiye'deki heterodoks İslami grupların etnografik haritası başlığı altında Alevi topluluklarının demografik bir haritasını çıkartmış, söz konusu haritada heterodoks grupları etnik bir örtüştürmeye tabi tutmuştur (Shankland, 2010). Shankland'ın gerçekleştirdiği bahsi geçen çalışma ve yaklaşım biçimi, toplumsal kaygılardan beslenen sözü edilen sendromun etkisiyle Türkiye'deki araştırmacılar için genellikle tabusal bir alanı temsil etmektedir.

Çalışma konusu ve yaklaşım biçiminde tabusal alanları yaratan bahsi geçen sendrom, yerel kültürel bir olgu üzerindeki eurosentrik bakış açısının güçlenmesini, analogik uyarılmanın bir sonucu olan kavramsal melezleşme ve ano-

nimleşme süreci ile ideolojik yüklenme eğiliminin devam etmesini beraberinde getirmektedir. Nitekim, Langer ve Simon, analogik uyarılmanın ürünü orijinci teolojik yaklaşımı, Doğu toplumlarındaki dinî yaşantının karmaşıklığını ve plüralist doğasını gözden kaçırarak eurosentrik bir yorum tipi olarak değerlendirmektedir (Langer ve Simon, 2008:273). Bu yönüyle orijinci teolojik yaklaşım, evrimci bir bakışla dinin ve toplumun kaynağını arayan 19. yüzyılın modernist ve pozitivist yaklaşımları ile Doğu toplumlarının çok kültürlü yapılanmasını sınırlı düzeyde yansıtan şarkiyatçı tutumun bir sentezini sunmaktadır. Sözü edilen yaklaşım, makro bakış açısı, Batı kültürünü merkeze alan ve yerel bağlama kayıtsız etnosentrik eğilimi, dikotomik, indirgemeci genelleme ve analogileri nedeniyle eleştirilmiş, kültürün anlamsal kodlarını, yerel kültürel çeşitliliği, sembolik içeriği analiz etmekte yetersiz bulunmuştur. Bu çerçevede olmak üzere Doja orijinci teolojik yaklaşımın Kızılbaş Alevi toplulukların kültürel, sosyal, yapısal ve politik hareketlilik ve dönüşümlerini açıklamakta yetersiz kaldığını vurgulamaktadır (Doja, 2006b: 451-452).

Dressler ise orijinci teolojik yaklaşımın orijin ve öz tartışmaları ile ilgili yanını seküler ve modernist bir yaklaşım biçimi olarak kavramlaştırmakta ve eleştirmektedir. Bununla birlikte, yaklaşımın teolojik yanını ise Aleviliği bir inanç grubu olarak kavramlaştırmaya imkân tanıyan yönü ile modern paradigmadan bir ayrışma olarak görmekte ve yinelemektedir. Ayrıca, Almanya'nın Aleviliği İslam dışı sunmaya kadar uzanan bir kavramlaştırma özgürlüğünü yaratan bağlamı ve Türkiye'nin etnik ve dinî sentezli kavramlaştırmaya olanak tanıyan bağlamı arasında yaptığı kıyaslarla Aleviliğin bir inanç grubunu karşılayacak biçimde kavramlaştırılmasının toplumsal bağlamla ilişkili olduğunu işaret etmektedir (Dressler, 2008). Bu yönüyle Batı dinî yapılanmasını merkeze alan analogik eğilimlerle, öznelendirilmeksizin Kızılbaş Alevi yazınına uyarlanan bahsi geçen kavramların içeriğine sızan orijinci teolojik açıklamanın oryantal ve eurosentrik bir bakış açısını yerleştirerek çok kültürlü bir yapılanma ve kültürel özelliğin gözden kaçırılmasına sebep olup olmadığı hususu da metodolojik bir sorgulamaya muhtaç görünmektedir.

Orijinci yaklaşımın aidiyet için kaynak arayan kök paradigması ampirik gerçeklik alanına yansıyan sonuçları da beraberinde getirmiş, özellikle seksenlerden sonra kimlik teorileri içinde kodlanarak kavramsal içerikteki varlığını sürdürmüştür. Orijinci teolojik yaklaşım, Aleviliğin İslam içinde mi dışında mı kaldığına dair güncel tartışmalarla heresi ve heterodoksi kavramlarının epistemik içeriğinin gündelik ve akademik dilde içselleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Öte yandan da, kimlik teorileri içinde devam eden karakteri, sosyokültürel hayatta da izdüşümleri olacak biçimde heretik, heterodoks, sekt ve senkretik kavramlarıyla birlikte anılan Kızılbaş kavramının yerini büyük oranda Alevi kavramının almasında somutlaşmıştır. Orijinci teolojik yaklaşımın izlerini taşıyan

senkretik kavramı, böylesi bir geçişin zeminini hazırlamış, diğer kavramlardan farklı olarak, sosyal yapı ve kültürel organizasyon bakımından heretik olma fikrini bir yana bırakarak inançsal ayrıksılık fikrinin öne çıkışının, Kızılbaş kavramından Alevi kavramına bir evrilmenin esasını oluşturmuştur.

Orijinci teolojik yaklaşım, Kızılbaş grupları epistemik olarak heresi, heterodoksi, sekt ve senkretik şeklinde tanımlarken, Kızılbaş grupların ocak sisteminde hayat bulan geleneksel kurumsal yapısı ile mitsel ve ritüel referanslarının özgün kültürel bağlamını bir yana bırakarak salt teolojik desenli bir topluluğun epistemik modelini de kurmuş görünmektedir. Alevi kavramının modern bir kavram olarak ilk defa 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında açığa çıktığına dikkat çeken Kieser, sözü edilen modern inanç topluluğunun epistemik modeline Protestan misyonerlerin Alevi modernleşmesinde oynadıkları yönlendirici rolleri bağlamında işaret etmektedir. Kieser, Protestan misyonerlerin kurduğu modernleşme modelinin, dedelik örneğindeki geleneksel yapı ve ritüellerin hurafe olarak yadsınması, rasyonel ve bilimsel desenli bir inanç topluluğu fikrinin teşekkülü sonucunu doğurduğunu, söz konusu sonuçların ise 1970'ler ile özellikle 1980'lerden sonra yaşanan Alevi yeniden canlanışında cisimleştiğini vurgulamaktadır (Kieser, 2001: 89-111).

Anlaşılan o ki epistemik modelin modern teolojik referansları ile ampirik gerçekliğin geleneksel kültürel referansları arasındaki devamsızlık, heresi, heterodoksi, sekt ve senkretik kavramlarının kullanımlarının ivme kazandığı 19. yüzyıl sonunda Kızılbaş kavramının yerini Alevi kavramının almasında cisimleşmiştir. Salt teolojik referanslarla geleneksel kültürel referanslar arasındaki doku uyumsuzluğu, günümüz ise Alevi toplulukların modern bağlamdaki yapılanmalarının geleneksel ocak sistemi merkezinde mi yoksa modern dinî bir yapı bağlamında mı gerçekleştirileceği şeklindeki tartışmalarda süreklilik kazanmış görünmektedir. Zira, modern bir algıyla teolojik referansları yüksek bir inanç topluluğu olarak homojenleşme süreci, talip-dede ilişkisine dayalı geleneksel kurumsal yapı, inanç ve ritüellerin etno-dinî karakterinde bir erimeyi beraberinde getirmiştir. Bu durum, Aleviliğin yeniden yapılandırılması ve kavramlaştırılması sürecinde teolojik referansların öne çıkması sonucunu üretmiştir. Özellikle 1980'lerden itibaren artan iç ve dış göç dalgaları, Alevi kavramının inanç temelli bir kimliği karşılayan genel bir kavram olarak kullanılması sürecine ivme katmıştır (Erman ve Göker, 2000: 101).

Orijinci teolojik yaklaşım, yerel kültürel bir grubu modernist bir algıyla teolojik orijin arayışı temelinde homojen bir hüviyete büründürürken, yerel geleneksel grup yapısının geniş ve renkli kültürel çeşitliliği, mitsel ve ritüel zenginliğinin salt teolojik bir hüviyet içinde silikleşmesine de epistemik bir zemin hazırlamış görünmektedir. Modern bir algıyı temsil eden orijinci teolojik yaklaşım, homojenleştiren eğilimiyle “yol bir, sürekin bin bir”, “el ele el hakka” düstu-

runa dayalı geleneksel ağ yapısı, dede-talip ilişkisi, mit ve ritüellere dayalı bir organizasyon modeline sahip yerel kültürel bir grubun inancı kurumsallaştıran bir eğilimle modern bir inanç topluluğu ve bireysel bir kimliği teşekkül ettirecek biçimde dönüşmesi yolunda epistemik bir modeli teşekkül ettirmiştir. Bahsi geçen model, süreç içinde ampirik gerçeklik alanında cisimleşebilecek, bir talip grubu olmayı karşılayan yerel bağlamından soyulmuş, bir inanç topluluğu olarak kurumsallaşmış, rasyonalite, bilimsellik ve moderniteyle özdeşleştirilen, ancak geleneksel yapı, mit ve ritüellerini ayrıç içine alabilen bir Alevi kimliğinin referansları hazırlamış görünmektedir.

Orijinci teolojik yaklaşımın etkisiyle Kızılbaş heterodoksi ve sekt kavramları ise kimlik algısının tarihsel gerçekliğini açıklamak için bir analiz çerçevesi olarak alınmaya başlanmıştır. Heterodoksi ve heresi kavramlarıyla örtüştürülen Kızılbaş kavramı, Kızılbaş Alevi toplulukların kültürel ve toplumsal yapılanma tarihi deneyimlerini anlatan bir kavram hüviyetine bürünmüştür (Savory, 1986: 243-245). Böylece, kimlik algısı içinde kodlanan orijinci yaklaşımın etkisiyle, başlangıçtan itibaren heretik, heterodoks, sekt ve senkretik kavramlarının inançsal orijin temelinde şekillendirilişine paralel bir dönüşüm yaşanmış, ancak bu kavramlarla birlikte kullanılan Kızılbaş kavramının yerini inançsal bir birlikteliği işaret edecek biçimde Alevi kavramı almıştır. Alevi kavramı, bizzat Alevilerin Kızılbaş kavramının yerine kendilerini tanımlamak üzere kullandıkları modern bir kavram haline 19. yüzyılın sonunda gelmiş, Alevi olmayan gruplarca da yavaş yavaş benimsenmiş ve yaygınlaşmıştır (Karolewski, 2008: 438). Nitekim, Dressler, 20. yüzyılın başlarında akrabalık esasına dayalı olan ve proto Alevilik olarak adlandırdığı toplulukların, bir kimlik ifadesi olarak Alevi kavramını kullanmaya başladıklarını belirtmektedir (Dressler, 2008: 284). Böylece, etnik ve inançsal bir birlikteliği karşılayan Kızılbaş kavramından inançsal bir birlikteliği karşılayan Alevi kavramına geçişin, bir inançsal homojenleşmenin gerçekleştiğini belirtmektedir.

Doja'nın da belirttiği üzere Aleviliğe dair uzlaşmış anlam ve kavramların bulunmayışı ve bu konudaki ideolojik okumalar, Aleviliğin senkretik karakterinden daha ziyade nesnelleştirilmiş ve öznelleştirilmiş yaklaşım biçimleri ve kavramların geliştirilemeyişi ile ilgilidir (Doja, 2006a: 448). Başka bir deyişle, tüm bu bahis konusu edilen, orijinci teolojik yaklaşımın ürünü kavramsal anonimleşme süreci, sendrom ve tabuların eridiği, ampirik ve epistemik gerçekliği uzlaştırarak öznelleştiren metodolojik eğilim ve kuramsal yaklaşımların sınırlılığından besleniyor görünmektedir. Alevilik yazınının temel kavramlarını şekillendiren orijinci teolojik yaklaşım, Kızılbaş-Aleviliği sosyal bir fenomen olarak kavramsal içeriğe taşıyacak etkileşimsel bir metodolojinin ve epistemik gerçekliğin ampirik gerçekliğe göre öznelleştiği kuramsal eğilimlerin akademik yazında sınırlı kalmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yarattığı kavram-

sal anonimleşme ve melezleşme metodolojik referanslarla nesnelleştirilmiş ve sosyokültürel bağlama göre öznelleştirilmiş kuramsal eğilimlerin sınırlılığında kaynaklanmaktadır.

Sonuç

O halde, Batılı dinî yapı ve organizasyon modeliyle kurulan analogiler çerçevesinde Kızılbaş-Alevi grupları tanımlamak üzere 19. yüzyıldan itibaren Alevilik yazın alanında yerlerini almaya başlayan heresi, heterodoksi, sekt ve senkretik kavramları doktrinel orijin arayışı temelinde teolojik bir modeli teşekkül ettirmiştir. Kavramlarla taşınan sözü edilen orijinci teolojik yaklaşım, Alevilik yazınının bir apriorisi haline gelmiştir. Analogik bir eğilimle Batılı dinî yapıyı model alan bir bakış açısıyla Kızılbaş grupları tanımlayan kavramlar öznelleşmiş kuramsal bir paradigmayla zayıf ilişkisi nedeniyle ampirik gerçeklik ve epistemik gerçeklik arasındaki uyumu bozan kavramsal bir melezleşme ve anonimleşme sürecini beraberinde getirmiştir. Modern orijinci teolojik yaklaşımla anonimleşen ve melezleşen kavramlar ise Alevi topluluğunun güncel gerçekliğini anlamayı engelleyen ve ideolojik referansları güçlendiren metodolojik bir skolastizmi beraberinde getirmiştir. Ampirik gerçekliği epistemik gerçekliğe göre yorumlayan sözü edilen eğilim, Kızılbaş Alevi grupları sosyal bir fenomen olmaktan daha ziyade teolojik bir sorun haline getirmiştir. Orijinci teolojik paradigmalara eklenen kavramlar, öznel bir deneyimi temsil etmekteki sınırlılıklarıyla, ampirik ve epistemik gerçeklik arasında bir devamsızlığı yaratmanın ötesinde, yerel bir grubu tanımlayan epistemik içeriği ile sosyokültürel gerçeklik alanına da nüfuz eden etkileri yaratmıştır. Tüm bu metodolojik sorgulamalar ise Kızılbaş-Alevi grupların güncel sosyokültürel yapı ve değerler sisteminin ideolojik referanslar ayraç içine alınarak özgün haliyle değerlendirilebilmesi ve analiz edilebilmesi için Alevilik yazınının öznel kavram ve kuramlarını geliştirmesinin gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

Notlar

(*) Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-mail: sahin.ilkay@gmail.com

Kaynaklar

- Berlinerblau, Jacques (2001). "Toward a Sociology of Heresy, Orthodoxy, and Doxa". *History of Religions* 40/4:327-351.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Richard Nice (çev.). California: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production Essays on Art and Literature*. Randal Johnson (ed.). Columbia University Press.

- Cornell, Erik (2006). "A Surviving Neoplatonism: on the Creed of the Bektashi Order. Conversations with a Mürsit". *Islam and Christian-Muslim Relations* 17/1:1-20.
- Doja, Albert (2006a). "A Political History of Bektashism from Ottoman Anatolia to Contemporary Turkey", *Journal of Church and State* 48 (2): 423-450.
- Doja, Albert (2006b). "Spiritual Surrender: From Companionship to Hierarchy in the History of Bektashism". *Numen*, 53(4): 448-510.
- Dressler, M. (2005). "Inventing Orthodoxy: Competing Claims For Authority and Legitimacy in the Ottoman-Safavid Conflict". Hakan T. Karateke, Maurus Reinkowski (eds). *Legitimizing the Order the Ottoman Rhetoric of State Power*. Leiden: Brill.
- Dressler, Markus (2008). "Religio-Secular Metamorphoses: The Re-Making of Turkish Alevism". *Journal of the American Academy of Religion*, 76/2:280-311.
- Dressler, Markus (2009). "Irène Mélikoff's Legacy: Some Remarks On Methodology". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 52:13-20.
- Eisenstadt, Shmuel N. (1984). "Heterodoxies and Dynamics of Civilizations". *Proceedings of the American Philosophical Society* 128/2:104-113.
- Erman, Tahire ve Emrah Göker (2000). "Alevi Politics in Contemporary Turkey". *Middle Eastern Studies* 36/4: 99-118.
- Karolewski, Janina (2008). "What is Heterodox About Alevism? The Development of Anti-Alevi Discrimination and Resentment". *Die Welt des Islams* 48:434-456.
- Kieser, Hans-Lukas (2001). "Muslim Heterodoxy and Protestant Utopia. The Interactions between Alevi and Missionaries in Ottoman Anatolia". *Die Welt des Islams* 41/1: 89-111.
- Langer, Robert ve Udo Simon(2008):"The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy. Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies". *Die Welt des Islams* 48: 273-288.
- MacEoin, Denis (1990). "Orthodoxy and Heterodoxy in Nineteenth-Century Shi'ism: The Cases of Shaykhism and Babism". *Journal of the American Oriental Society* 110/2:323- 329.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2001). *Türkler, Türkiye ve İslam, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*. İstanbul: İletişim.
- Savory, R. M. (1986). "Kizil-bash", C.E. Bosworth, E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat, (eds.). *The Encyclopaedia of Islam. New Edition* (Vol:V). Leiden: Brill.
- Schrode, Paula (2008). "The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy in Uyghur Religious Practice". *Die Welt des Islams* 48:394-433.
- Shankland, David (2010). "Maps and the Alevi: On the Ethnography of Heterodox Islamic Groups". *British Journal of Middle Eastern Studies* 37/3: 227-239.
- Swartz, D. (1996). "Bridging the Study of Culture and Religion: Pierre Bourdieu's Political Economy of Symbolic Power". *Sociology of Religion* 57(1): 71-85.
- Swatos, William H. (1976). "Weber or Troeltsch?: Methodology, Syndrome, and the Development of Church-Sect Theory". *Journal for the Scientific Study of Religion* 15(2):129-144.
- Şahin, İlkay (2012). "Güç İlişkileri Ağının Aktörleri Olarak Ortodoksi ve Heterodoksi: Tahtacı Raporu Örneği". *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS* 5/5:435-455.
- Vorhoff, Karin (1998): "Let's Reclaim Our History and Culture!": Imagining Alevi Community in Contemporary Turkey". *Die Welt des Islams* 38/2:220-252.
- Weber, Max (1993). *The Sociology of Religion*. Ephraim Fischhoff (çev). Boston: Beacon Press.
- Wilson, M. B. (2007). "The Failure of Nomenclature: The Concept of "Orthodoxy" in the Study of Islam". *Comparative Islamic Studies* 3(2): 169-194.
- Zito, George V. (1983). "Toward a Sociology of Heresy". *Sociological Analysis* 44/2:123-130.